

Önsöz

İlkçağ Yunan felsefesinin son büyük akımı, Yeni-Platonculuktur. Bu okulun kurucusu ise MS. 3. yüzyılda, 204-270 yılları arasında yaşamış olan Plotinos'tur. Plotinos, kendisini Platon'un bir takipçisi ve doğru yorumu olarak görür. Bundan dolayı onun başlatmış olduğu düşünce hareketi Yeni-Platonculuk diye adlandırılır. Yeni-Platonculuğun Plotinos'un kendisinden önce gelen bazı hazırlayıcıları olduğu gibi kendisinden sonra aynı düşünce geleneğini devam ettiren Porfirios, İamblichos ve Proclus gibi başka bazı ileri gelen temsilcileri de vardır.

Plotinos'un yaşadığı dönem, aynı zamanda erken veya Patristik Dönem Hıristiyan felsefesinin ortaya çıktığı ve yavaş yavaş şekillenmeye başladığı dönemdir. Plotinos Hıristiyan dininden ve öğretilerinden önemli bir etki almamıştır. Buna karşılık Erken Dönem Hıristiyan düşüncesinin Plotinos'un *Enneadlar*'ını Latince'ye çevirmiş olan Marius Victorinus ve bu çeviri sayesinde Plotinos'un öğretilerinden haberdar olan Augustinus'tan itibaren Plotinos'tan ve onun aracılığıyla Platonculuktan önemli ölçüde etkilenmiş olduğu görülmektedir. Bu etki Hıristiyan felsefi düşüncesinin daha sonraki bazı temsilcilerinde, örneğin Aziz Basileios, Nazianzos'lu Gregorios ve Nyssa'lı Gregorios gibi Kapadokya Okulu'na mensup düşünürlerle, bu okulun Platon'u mistik yönde yorumlama geleneğini devam ettiren Pseudo-Diyonizos ve İtirafçı Maximus'ta daha da büyük ölçüye varacaktır.

Öte yandan bu etki tek taraflı olarak kalmayacaktır, Hıristiyanlığın kendisi de İamblichos, Proclus gibi bazı geç dönem Yeni Platoncuları üzerinde etkide bulunacaktır.

Erken Dönem Hıristiyan düşünürlerinde Yunan felsefesi, felsefe olarak bağımsızlığını ve özerkliğini kaybedecek, teolojiye dönüşecektir. Bu gelişme İskenderiyeli Clemens, Origenes gibi ilk Kilise Babalarıyla başlayacak, Augustinus'ta en tam biçimine ulaşacaktır. Kendisine ayırdığımız bölümde geniş olarak göreceğimiz gibi Augustinus'un amacı, açık olarak, Hıristiyan öğretisini felsefileştirmekten çok felsefenin kendisini Hıristiyan vahyinin hizmetine sokmak, yani bir teoloji yapmaktır.

Felsefenin dinin hizmetine koşulacak bir teoloji olması gerektiği görüşü, Batı Hıristiyan dünyasında yaklaşık bin yıllık süre boyunca devam edecek ve onun tekrar bağımsız ve özerk bir disiplin olarak ortaya çıkması için 13. yüzyılda Aziz Thomas'ın akla dayanan teoloji (doğal teoloji) ve kutsal metinlere dayanan teoloji (vahiysel teoloji) arasında yaptığı ünlü ayrımının ortaya çıkması gerekecektir. Aziz Thomas'nın bu ayrımı yapmasında ise önceleri Arapça'dan, daha sonra doğrudan Yunanca'dan yapılan çevirilerle Aristototeles'in bütün eserlerinin ve bu eserlerde kendisini gösteren tam, tutarlı, kendine yeten olağanüstü sisteminin Batı Hıristiyan dünyasında tanınması en büyük rolü oynayacaktır.

İlkçağ felsefesi tarihine ayırdığımız dizimizin bu son kitabında ele aldığımız Yeni-Platonculukla erken dönem Hıristiyan felsefesinin ortak bir paydası vardır: Bu, Platon ve Platonculuk veya Yeni-Platonculuktur. Bunda fazla şaşılacak bir şey de yoktur, çünkü Gilson'un son derece isabetli olarak belirttiği ve bizim de daha önce bir vesileyle işaret ettiğimiz gibi İlkçağ filozofları içinde Platon, kendisi bir din kurucusu olmaksızın dine en yakın ilgilere sahip olmuş ve ona en yakın görüşleri seslendirmiş olan bir filozoftur. Bu dinsel ilgi Antik Yunan felsefesinin son büyük temsilcisi olan Plotinos'un ve Plotinosçu okulun da iki önemli çizgisinden birini oluşturmaktadır: Birçok Plotinos araştırmacısının üzerinde görüş birliği içinde oldukları ortak bir nokta, Plotinos'un sisteminde iki ana eğilimin, dünyanın yapısı ve onu meydana getiren varlıkların birbirleriyle ilişkisi üzerine akılsal bir açıklama verme yönündeki felsefi arzuyla ruhun içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması ve ana yurduna dönmesini sağlama yönündeki dinsel ilgi veya arzunun en büyük bir birlik içinde bir arada bulunduğuudur. Öte yandan doğanın yapısını akılsal olarak anlamak ve açıklamakla insan ruhunu içinde bulunduğu mutsuz durumdan kurtarmak yönündeki bu iki arzunun bir arada bulunma geleneğinin İlkçağ dünyasında son dönem Stoacılarıyla başlayan yaygın bir geleneğin devamı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu olgu aynı zamanda İlkçağ Yunan felsefesinin iki en büyük temsilci-

sinden diğeri olan Aristoteles'in bu gelişme içinde neden önemli bir rol oynamadığını da anlamamızı mümkün kılmaktadır. Kitabımızın ileriki sayfalarında görüleceği gibi üzerinde konuştuğumuz bu dönemde Aristoteles'in sisteminin veya eserlerinin gerek Yunan felsefe geleneğini devam ettiren filozoflar, gerekse Hıristiyan öğretisini benimseyen düşünürler tarafından bilinmemesi diye bir durum söz konusu değildir. Örneğin gerek Plotinos gerekse Augustinus Platon kadar olmasa da Aristoteles ve eseri hakkında bilgi sahibidirler. Onların Aristoteles'e fazla ilgi göstermemelerinin nedeni, Aristoteles'in sisteminde ve bazı ana tezlerinde (örneğin yalnızca kendi kendini düşünen ve evrene herhangi bir ilgi göstermeyen Tanrı, ölümden sonra varlığını devam ettirmeyen insan ruhuyla ilgili tezlerinde) kendi temel ilgi ve kaygılarına cevap verebilecek unsurlar bulamamış olmalarıdır. Aristoteles'in düşüncelerine karşı görece bir ilgi ancak incelediğimiz dönemin sonuna doğru Damascius ve Simplicius gibi şerhçilerle Boethius ve Johannes Philoponus gibi son Hıristiyan düşünürlerinde ortaya çıkmıştır. Aristoteles'in insanlığın büyük öğretmeni, 'İlk Öğretmen' olarak tanımlanması ve birçok görüşünün büyük bir heyecanla benimsenmesi için Farabi, İbni Sina, İbni Rüşd gibi büyük Müslüman filozoflarını beklemek gerekecektir.

Bu sözlerimizle bu kitabın ana yapısını da özetlemiş olmaktadır. O, iki kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısımda Yeni Platonculuğa bir giriş olarak İsa'dan sonra 3. yüzyılın genel özellikleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Plotinos ve Yeni-Platonculuğun düşünsel veya öğretisel kaynaklarına ana hatlarıyla temas etmeyi uygun bulduk. Bunların arkasından gelen iki bölümde Plotinos'un hayatı, kişiliği ve eserleriyle ilgili olarak kısa bir ilgi verdikten sonra Plotinos'un sistemini kendisinden önceki diğer Yunan filozoflarının, bu arada özel olarak Platon'un sisteminden ayıran temel özelliklerinden söz ettik. Plotinos'un yukarıda kısaca işaret ettiğimiz ana sorununun ne olduğunu, metafiziğinin taşma (südur), temaşa gibi anahtar kavramlarına temas ettikten sonra Plotinosçu metafiziğin asıl orijinal öğretisi olan üç hipostaz kuramını ele aldık. Plotinos'un duyuşal-fiziksel dünya, madde ve doğa hakkındaki açıklamalarını ayrıntılı olarak analiz edip değerlendirdikten sonra onun asıl var olan, gerçek olan dünya olarak gördüğü tinsel dünya hakkındaki kuramına geçtik. Bu çerçevede sırayla onun Ruh, Akıl (Nous) ve Bir'e ilişkin görüşlerini geniş bir biçimde sergileyip tartışmaya çalıştık. Plotinos'un sanat ve ahlak felsefesini belli ölçüde ayrıntılı olarak ele aldıktan sonra bu ilk kısmı Yeni-Platonculuğun sonraki dönemi ve bu dönemde ortaya çıkan bazı önemli temsilcileri hakkında verdiğimiz bilgilerle bitirmeyi uygun bulduk.

Hıristiyanlık, temel amacı insana kendisi ve içinde yaşadığı evren hakkında *bilgi* vermekten çok onu *kurtarmak*, *kurtuluşa erdirmek* olan bir dindir. Bununla birlikte o, bu kurtuluşu sağlamak için kendisini kabul eden insanların bazı şeylere inanmalarını şart koşar. İnanılmasını istediği bu şeyler Hıristiyanlığın amentüsünü, yani belli başlı inanç unsurlarını veya dogmatiklerini oluşturur. Bundan dolayı Erken Dönem Hıristiyan felsefesine ayırdığımız ikinci kısmı, Hıristiyanlığın amentüsünü oluşturan bu inanç unsurları veya dogmalar hakkında temel bilgiler verdiğimiz bir girişle başlatmayı uygun bulduk. Bu girişte ayrıca bu inanç unsurları arasında felsefi diye nitelendirilebilecek bazı tezlerin olup olmadığı meselesini tartıştık.

Hıristiyanlık kültürel bir boşlukta ortaya çıkmamıştır. Onun gerisinde bir yandan Yahudi halkının uzun tarihi boyunca yaşadığı zengin tecrübenin ürünü olan ve kendisini *Eski Ahit*'in kitaplarında gösteren bir dini düşünce, dini bilgelik geleneği, öte yandan uzun zamandan beri kendisiyle birlikte bulunduğu, içinde doğduğu Helenistik dönem Yunan düşünce geleneği vardır. İsa'nın kendisi bir Yahudi olduğu gibi ilk Hıristiyan yazarları, Kilise Babaları'nın çoğu pagan Yunan geleneği içinde yetişmiş ve daha sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş insanlardır. Yuhanna İncil'inin kendisi Hıristiyanlık üzerinde bu Yunan felsefi düşünce geleneğinin etkisinin ilk örneklerinden birini teşkil ettiği gibi Aziz Paul'un yazıları da Hıristiyanlığın Yunan felsefe geleneğiyle karşılaşmasının açık bazı izlerini taşımaktadır. İkinci kısmın giriş bölümünün geri kalan alt bölümlerinde, bu nedenle, ortaya çıkmakta olan Hıristiyan düşüncesinin bu Yunan felsefe geleneği ile karşılaşması, onunla uzlaşma veya onu reddetme yönünde geliştirdiği iki farklı tutum ve bu iki farklı tutumun ilk temsilcisi olarak Aziz Paul hakkında bilgi vermeyi gerekli gördük.

Hıristiyanlık ile birlikte felsefi düşüncenin gündemine ilk defa ciddi anlamda iman ile akıl veya dinle felsefe arasındaki ilişkiler problemi gelip yerleşmiştir. Bu tarihten itibaren gerek Batı Hıristiyan, gerekse Doğu İslam dünyasında en geniş ve yoğun bir biçimde tartışılacak ve etkileri günümüze kadar devam edecek olan bu önemli felsefi-kültürel problemde ilk, ama birbirine karşıt çözüm örneklerini Yunanlı ve Latin Apolojistler olarak adlandırılan Hıristiyan düşünürlerinde görmekteyiz. Bu düşünürlerden bazıları bu tartışmada en genel olarak Hıristiyan imanının ve vahyinin tarafını tutarak Yunan aklına ve bu aklın kendisini ortaya koyduğu biçimde Yunan felsefesine karşı çıkmışlar (örneğin Tatianus ve Tertulianus), başka ve daha büyük sayıda bir grup ise onların ikisi arasında bir uzlaşmanın mümkün ve gerekli olduğunu savunmuşlardır (örneğin Justinus, Athenagoras ve özellikle İskenderiye Hıris-

tiyan teoloji okuluna mensup olan Clemens ve Origenes). İkinci kısmın giriş bölümünün arkasından gelen üç bölümde bu ilk dönem Hıristiyan düşünürlerinin görüşlerini esas olarak bu sorun çerçevesinde ele aldık.

Hıristiyan düşüncesinin bu ilk dönemine ait düşünürler arasında özellikle Origenes önemlidir. Origenes, Yahudi Philon'la temelleri atılan, Justinus, Athenagoras ve Clemens'le devam ettirilip geliştirilen Yunan akli ile Hıristiyan imanı arasında olumlu bir sentez meydana getirme irade ve tasarının nihai bir sonuca ulaştırılmasını temsil etmesi yanında ana Hıristiyan tezlerine dayanarak Tanrı, evren ve insan hakkında Yunan filozoflarının ortaya atmış veya geliştirmiş oldukları öğretilere benzer işlenmiş bir felsefi öğretiyi bir ilk örnek olarak ortaya koyma başarısını gerçekleştirmiş bir düşünürdür. Bu nedenle Origenes'i diğerlerinden daha uzun olarak ele aldık ve Hıristiyan bir zemin üzerinde nasıl felsefe yapılabileceği ve bir sistem geliştirebileceğine ilişkin verdiği örneği oldukça ayrıntılı bir biçimde sergilemeye çalıştık.

Ele aldığımız MS. 3. yüzyıla 6. yüzyıl arasındaki bu dönemde nasıl Yunan felsefe geleneğinin en önemli temsilcisi Plotinos ise Hıristiyan teolojik düşüncesinin en önemli temsilcisi Augustinus'tur. Ruhsal-entelektüel gelişiminin hikayesini anlattığı, aynı zamanda yüksek bir edebi değer taşıyan *İtiraflar*'ı ile, bu eserde kendisini tanımak için kullandığı içe bakış yöntemiyle, bu yöntemi uygulaması sonucunda insan ruhunda varlığını keşfettiği bilinç-altına ilişkin gözlemleriyle düşünce tarihinde bazı ilkleri temsil eden Augustinus, bunun yanında *Tanrı Devleti*'nde ortaya koyduğu gelişmiş tarih felsefesiyle de felsefe tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Ancak bütün bunlardan daha önemli yanı, onun bilme ve inanma, bilgi ile iman arasındaki ilişkiler konusunda geliştirmiş olduğu başarılı çözümü ve bu çözüme uygun olarak Plotinos'la Aziz Paul'u veya Yeni-Platoncuların anladıkları ve tanımladıkları şekilde felsefeyle Aziz Paul'un anladığı ve tanımladığı biçimde Hıristiyan öğretisini yüksek bir sentez içinde birbirleriyle birleştirmiş olmasıdır. Bu nedenlerle kendisini Plotinos veya Yeni Platonculukla tanıştırmış olan Marius Victorinus hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Augustinus'un düşüncesini, Yunan felsefesi ve Platonculuk, iman, bilgi, Tanrı, doğa, insan ve devlet konusundaki özel öğretileri ekseninde geniş bir biçimde ele almayı ve tartışmayı gerekli gördük.

Erken Dönem Hıristiyan düşüncesinin Augustinus sonrası önemli okulu Kapadokya okuludur. Bu okulun Hıristiyanlığın Platon aracılığıyla mistik bir yorumunu yapma projesini üstlenmiş olan Aziz Basileios, Nazianzos'lu Gregorios ve onunla aynı adı taşıyan Nyssa'lı Gregorios, aynı doğrultuda ilerleyen Sahte-Diyonizos ve İtirafçı Maximus ile birlikte bir başka ve önemli

teoloji geleneğini temsil etmektedir. Bu gelenek içinde yer alan Sahte-Diyonizos'ın düşünceleri daha sonraki Batı Hıristiyan dünyası üzerinde bir hayli etkili olmuştur. Bu etki 9. yüzyılda yaşamış olan John Scot Eurigena üzerinden geçerek gerek Aziz Bonaventura gibi Fransisken, gerekse Albertus Magnus ve Aquino'lu Thomas gibi Dominiken tarikate mensup büyük filozoflar üzerinde kendisini göstermektedir. Hatta onun Rönesans ve daha sonrası döneme kadar uzandığını ve Meister Echart, Cusa'lı Nicholas gibi Hıristiyan dünyasının büyük mistik düşünürlerini de içine aldığını görmekteyiz. Bu nedenle bu düşünürlerin her birine belli uzunlukta bir bölüm tahsis etmeyi doğru bulduk.

Son olarak ele aldığımız iki düşünür Johannes Philoponus ile Boethius'tur. Onlar arasında ilki, Ortaçağ İslam dünyasında Gramerci Yahya adıyla bilinen Philoponus özellikle Aristoteles'in evrenin ezeliliği görüşüne karşı geliştirmiş olduğu kanıtlarlar bakımından önem taşımaktadır. İslam dünyasında Aristoteles'in bu konudaki görüşünü devam ettiren Farabi ve İbni Sina'ya karşı çıkışında Gazali'nin bu kanıtların bazılarında yararlanmış olduğunu biliyoruz

İlkçağ felsefesinin son şehidi olan Boethius ise 'son Romalı ve ilk skolastik düşünür' olarak ve antik çağdan Hıristiyan Ortaçağı'na geçisi temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu kitapta da dizinin daha önceki kitaplarında izlediğimiz yöntemi izledik. Esas olarak yazarların veya düşünürlerin eserlerine dayanmaya ve öğretilerini açıklarken mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden alıntılar vermeye çalıştık.

Son olarak başta sevgili meslektaşım Mehmet Kuyurtar'la Fahri Aral olmak üzere bu diziye ait beş kitabın hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi iletmeyi zevkli bir görev addediyorum.